

RECENZIJOS

ISSN 1392–1681

GUDAI YRA*

Viešųjų ryšių kampanija, lydėjusi 2005-aisiais pasirodžiusią Jurijaus Ševcovo monografiją „Suvienytoji nacija. Baltarusijos fenomenas“, leidžia manyti, kad į šį veikalą palankiai pažiūrėjo Maskvos ir Minsko oficialieji sluoksniai. Knygos pratarmę parašė Glebas Pavlovskis, „Efektyvios politikos fondo“ vadovas, pagrįstai laikomas vienu iš pagrindinių Rusijos prezidento Vladimiro Putino administraciją aptarnaujančių politinių technologų. Baltarusijoje knygai skyrė dėmesio valstybės kontroliuojama žiniasklaida.

Nepaisant oficialiųjų paramos „svertų“, J. Ševcovo veikalas nelaikytinas vien užpildu, tenkinančiu ne visuomet artikuliuotai išreikštus Rusijos ir Baltarusijos politinių režimų ideologinius poreikius.

G. Pavlovskis knygos įvade apibūdina du svarbiausius adresatus, kurių prietarus galėtų išsklaidyti J. Ševcovo knyga:

Dėl kultūringosios Rusijos viskas aišku – po pirmųjų A. Lukašenkos integracinių iniciatyvų Baltarusijai čia teko „gerojo čiabuvio“ vaidmuo. Slavų dėdė Tomas iš Minsko pasirašys dar vieną ar dvi sąjungines sutartis (prie nieko nevedančias), už kurias atsiskaitys kuo nors „prorusišku“ (ar kas nors žino šio žodžio reikšmę?). Maskviečių kriptorasistinė saviapgaulė, kurią seniai iššifravo minskiečiai, kelia nerimą ir nė trupučio nelengvina integracinių derybų. Dar sudėtingiau su Europos Sąjunga. Ta griežtai atsisako pripažinti kitakilmį Eurorytų vertę savajai europietiškajai tapatybei. (4 p.)

---

* Юрий Шевцов. Объединенная нация. Феномен Беларуси. Москва: Издательство „Европа“, 2005.

Jaroslavas Šimovas, politologas ir Austrijos-Vengrijos istorijos tyrinėtojas, J. Ševcovo knygos recenzijoje rašo:

Tai bandymas nusakyti gimimą to, ką autorius vadina „baltarusiškumo fenomenu“ ir kas suteikia baltarusiams ir jų šaliai ypatingą savitumą, su kuriuo, netgi trumpai pagyvenęs Baltarusijoje, susiduria kiekvienas atvykėlis, taip pat atvykėlis iš Rusijos. „Rusų žmogumi būti Baltarusijoje negalima, – pažymi Ševcovas. – Įprastiniai, patys nekalčiausi filosofiniai samprotavimai apie rusų dvasią kelia tokiam žmogui pavojų tapti visiškai neadekvačiu.“ Kaip žmogus, užaugęs Baltarusijoje, tačiau gana ilgai gyvenęs Rusijoje, gali patvirtinti tokio samprotavimo teisingumą.¹

Šios recenzijos pavadinimas „Gudai yra“, kuriame pavartotas archajiškas etnonimas, netiesiogiai ginčija knygoje išdėstyta J. Ševcovo pažiūra, kad lietuviai suvokia Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK) kaip lietuvių sukurtą valstybę ir į šią schemą „sunkiai gali įtraukti baltarusius kaip ypatingą tautą“ (34 p.). Tautvardis *gudai*, kuriuo lietuviai nuo seno vadina rytinius kaimynus, galbūt sietinas su *gotais*. Etnonimas *gudai* gerokai senesnis už *baltarusius*, veikiau siai senesnis už *latvius* ir netgi už pačius *lietuvius*. Taigi lietuviai savo rytinius kaimynus nuo seno laiko ypatingais. Bet ar tai reiškia, kad baltarusių fenomenas lietuviams yra gerai suprantamas? Tautišku- ma lietuviai, tiksliau, lietuvių šviesuomenė dažniausiai suvokia kaip aiškiai išreikštą dalyką: tapatybė grindžiama kalba, kultūros ypatumais. J. Ševcovas įsitikinęs, kad baltarusių tapatybė nėra manifes- tuojama, ją reikia išvelgti. Jo knyga yra vadovas tiems, kas bandys tokią išvalgą atlikti.

Daugelis J. Ševcovo teiginių verti nuodugnaus atpasakojimo. Pa- teiksime šio- kį to- kų svarbiausių knygos idėjų konspektą.

„Tuteišyja“

Baltarusiai – apskritai ta reta Europos tauta, apie kurią kalbant iki šiol paprastai reikia pradėti nuo įrodymo, jog tokia tauta egzis- tuoja. (34 p.)

Dabartinės Baltarusijos teritorija sutampa su baltarusių tautos arealu. Pastarąjį tūkstantmetį čia būta migracijos, tačiau ji menkai palietė kaimo gyventojus. Migrantai dažniausiai atplūsdavo į miestus. Gausių karų metu daugiausia žūdavo miestiečių, ir miestai atsikurdavo kviečiant kitataučius, o kaimiečių populiacija regeneruodavo dėl natūralaus prieaugio.

Baltarusių autochtoniškumas – iš principo svarbus, regiono istorijos nulemtas baltarusių tapatumo bruožas. Baltarusijoje paplitęs savęs apibūdinimas „tuteišyja“ („vietiniai“) yra vienas iš bazinių etninės savęs identifikacijos bruožų. Dažnai tas „tuteišiškumas“, autochtoniškumas gyventojams ir atskiriems mikrosociumams, individams yra svarbesnis negu bet koks politinis, kultūrinis ar netgi kalbinis elementas. (20 p.)

Dabartiniai baltarusiai daugiausia kilo iš tos kaimiškosios gyventojų dalies, kuri liko gyva per dažnus karus. Autorius vardija Baltarusiją niokojusias negandas: 1557–1582 m. Livonijos karas palietė daugiausia dabartinių baltarusių gyvenamas žemes; 1648–1667 m. karas nusinešė arti pusės LDK gyventojų, rytinėse dalyse – iki trijų ketvirčių, miestai buvo visiškai sunaikinti; 1700–1720 m. Šiaurės karas trečdaliu apmažino Žečpospolitos gyventojų; Napoleonmetis kainavo Baltarusijai pusę miestiečių; per Pirmąjį pasaulinį karą iš Vakarų Baltarusijos buvo evakuota 1,5 mln. žmonių; Antrasis pasaulinis karas nusinešė arti trečdaliu gyventojų, tarp jų – tris ketvirčius visų miestiečių.

Anot J. Ševcovo, karai ypač stipriai paveikdavo politinę klasę. Po kiekvieno nusiaubimo staigiai pasikeisdavo Baltarusijos politinės klasės kultūrinė identifikacija. Kartu su tuo keisdavosi politinės klasės kultūra, kalba, istorinė savimonė ir konfesinė priklausomybė.

Gyvybinga SSRS nuolauža

Per Antrąjį pasaulinį karą teritorijoje tarp Baltijos ir Juodosios jūrų, tarp Maskvos ir Vokietijos miestai buvo beveik visiškai sugriauti. Minske, kuriame prieš karą gyveno apie 300 tūkst. gyventojų, po karo jų

liko 100 tūkst. Rytų Baltarusija, turėjusi labiau išplėtotas pramonę, infrastruktūrą, švietimą ir mokslą, buvo daug smarkiau sugriauta nei Lenkijai priklausiusi menkiau išvystyta Vakarų Baltarusija.

Dėl Antrojo pasaulinio karo du daugiausia išvystyti miestai, kuriuos galima priskirti Vakarų Baltarusijai – Balstogė ir Vilnius – neįėjo į Baltarusijos SSR sudėtį ir plėtojosi atitinkamai Lenkijos ir Lietuvos SSR sudėtyje. (21 p.) (...) Todėl BSSR gavo pačias labiausiai atsilikusias Vakarų Baltarusijos dalis, nuo kurių buvo atkirsti abu miestai – tradiciniai aplinkinių kaimiškų teritorijų traukos centrai. (23 p.)

J. Ševcovo nuomone, šalies raida SSRS sudėtyje davė Baltarusijai nemažai naudos. Sovietmečiu Baltarusijoje įvyko superindustrializacija, atsirado galingas pramonės kompleksas ir industrinis žemės ūkis (stambūs gyvulininkystės kompleksai).

Buvo dvi alternatyvios pokario Baltarusijos ir visos vakarinės SSRS dalies plėtros galimybės: remtis mažiau karo sugriautomis Vakarų Baltarusijos, Vakarų Ukrainos bei Pabaltijo respublikų teritorijomis ir kurti tenai ekonominio aktyvumo centrus, arba atstatyti karo labai nuniokotas Rytų Baltarusiją ir Rytų Ukrainą.

Pirmąjį plėtros variantą atliepė SSRS atitekusių Rytprūsių dalies prijungimo prie BSSR projektas, dalies sugriautos Rytų Baltarusijos gyventojų perkėlimas į Rytprūsius ir Karaliaučiaus, kaip BSSR jūrų vartų, plėtra.

Rytprūsių įsisavinimas būtų pareikalavęs daugiausia investuoti Baltarusijos vakarų rajonuose ir Rytprūsiuose. O karo sugriauta Rytų Baltarusija būtų augusi lėčiau, kaip nutiko su Rusijos vakarinėmis sritimis (po karo šios sritys tapo migrantų rezervuarais didiesiems Rusijos miestams, Pabaltijui, Kazachstanui). Tokios koncepcijos kontekste būta projekto BSSR sostinę perkelti iš Minsko į Mogiliovą.

Tačiau šios erdvės ūkį buvo pasirinkta atkurti remiantis Rytų Ukraina ir Rytų Baltarusija. Viena iš tokio pasirinkimo priežasčių buvo tai, kad sumenko Baltijos uostų reikšmė. Atsidūrusių Sovietų Sąjungos įtakos sferoje Rytų Europos šalių tradiciniai ekonominiai ryšiai su Vakarų Europa nutrūko. Tačiau padidėjo žemyninių sausumos

transporto arterijų reikšmė. Rytų Europos šalys po karo sparčiai plėtojo sunkiąją pramonę, statė didžiules gamyklas, didelius miestus. Žaliavos buvo tiekiamos iš SSRS gilumos ir tai padidino vakarinių SSRS teritorijų, kaip tranzito kraštų, reikšmę. Rytų Baltarusija ir Rytų Ukraina, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, natūraliu būdu atsidūrė patogesnėje pramonės plėtros požiūriu padėtyje negu depopuliuoti Rytprūsiai, agrarinės Vakarų Baltarusija, Vakarų Ukraina ir Vakarų Lenkija.

Po Antrojo pasaulinio karo tarp Baltarusijos politinio elito vyravo prieš nacius kovoje buvę sovietiniai partizanai, daugeliu atvejų inicijavę ir kreipę pokarinius industrinius projektus. Šių veiksmų visuma, anot autoriaus, nulėmė dabartinės baltarusių visuomenės ideologinį „sovietizmą“.

Baltarusija – vienintelė posovietinė šalis, vienintelė buvusio Rytų bloko šalis, kuri atsisakė nacionalinio atgimimo politikos, sulgino rusų ir nacionalinės kalbos teises, taip pakeitė nacionalinius simbolius, kad jie primena Baltarusijos SSR simbolius. Šalis atsisakė atvirai siekti tapti ES nare ir pasirinko sąjungos su Rusija kursą. Neįprasta posovietinėms šalims Baltarusijos ideologija pasirodė efektyvi. (11 p.)

Tačiau dabartinė Baltarusija ir jos politinis režimas, kaip mano J. Ševcovas, yra ne tiek ideologiškas, kiek pragmatiškas projektas, įkūnijantis daugumos baltarusių nenorą eiti Rytų Europai įprastu reformų keliu.

Baltarusijos ūkis praėjo amžiaus dešimtajame dešimtmetyje smuko maždaug tokiais pačiais tempais kaip ir kitų pramoninių buvusių SSRS respublikų ekonomika. Tačiau, pasak autoriaus, šalis sugebėjo išbristi iš krizės ir pradėjo kelti ūkį tuo metu, kai dauguma posocialistinių šalių buvo pasiekusios didžiausią smukimo tašką.

Čiabuvių mesianizmas

Autorius teigia, kad Baltarusijoje susiformavusi ideologija, kurios skleidėjai yra elito atstovai, turi tarptautinės plėtros potencialo. Šį reiškinį J. Ševcovas linkęs istoriškai universalizuoti.

Integracinė panslavistinė ideologija, kuri nūnai labai paplitusi Baltarusijoje, ypač tarp jos politinės klasės atstovų, gali būti suprasta kaip savotiškas Žečpospolitos šlėktos demokratiškosios ideologijos analogas – ideologijos, kuri gali padėti realizuoti Baltarusijos valstybės užsienio politikos užduotis. Baltarusijos regionas savo politinio pakilimo metu visada turėjo vertybių sistemą, galinčią plėstis į išorę. (18 p.)

Tokia įžvalga akivaizdžiai prieštarauja autoriaus teiginiams apie baltarusių mentaliteto „tuteišškumą“ arba bent jau reikalauja tam tikro paaiškinimo, leidžiančio suderinti „tuteišškumą“ ir ideologinę ekspansiją.

Nepaisant „integracinio panslavizmo“, ideologinis baltarusiškumas nereiškia siekio politiškai ir etniškai ištirpti Rusijoje. Priešingai – autorius teigia, kad Baltarusijai būdinga savarankiška Rytų politika.

Ir Krekliui, ir Vakarams prisiėjo užmegzti sudėtingus santykius su A. Lukašenka, susitaikyti su jo buvimo faktu. Įvairios politinės grupės Rusijoje įvairiai vertino Lukašenką ir Baltarusiją, palaikė Baltarusijos politiką ir priešinosi jai, tačiau niekada Baltarusijos politika nebuvo Kremliaus politika. Greičiau priešingai – Baltarusija pasiekdavo savo interesų Rusijoje, remdamasi tomis elito grupėmis, tomis visuomenės nuotaikomis, kurios sudarė opoziciją Krekliui. Dar menkesnė buvo ir yra Vakarų įtaka Baltarusijos politikai. (9 p.)

„Tuteišškumą“ ir universalizmą sutaiko pragmatizmas. „Integracinis panslavizmas“ yra „tuteišių“ ideologija, leidžianti Minskui kurti efektyvią politiką Kremliaus atžvilgiu, arba, tiesmukai interpretuojant anksčiau cituotą G. Pavlovskio mintį, Minskui mulkinti Maskvą („*maskviečių kriptorasistinė saviapgaulė, kurią seniai iššifravo minskiečiai...*“).

Vis dėlto, apibūdindamas baltarusių mentalitetą, J. Ševcovas susiduria su sritimi, kurios reiškinių negalima paaiškinti vien pragmatizmo kategorijomis. Tai yra religija.

Jis bando suprasti ir įvertinti neoprotellantizmo fenomeną Baltarusijoje, pranašaudamas šiam „čiabuviškam“ reiškiniui europinę ateitį.

Nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio sociologai fiksuoja baltarusių bendrojo religingumo didėjimą. Šiandien tikinčiaisiais save laiko daugiau kaip pusė Baltarusijos gyventojų...

Baltarusijoje vykstantys konfesiniai procesai neturi precedento, jie reikšmingi visam regionui. Baltarusija – vienintelė Europos šalis, kurioje mūsų akyse netradicinė, nesusijusi su istorine ar kokia nors kita kultūrine tradicija bažnyčia tapo antrąja pagal įtaką religiška aktyviai gyventojų daliai. Kalbama apie neoprotestantus, daugiausia baptistus ir sekmininkus – „evangelijos tikėjimo krikščionis“. Negalima atmesti, kad esant palankioms politinėms aplinkybėms ta nauja bažnyčia galės išeiti į pirmą vietą. Nė vienoje Europos šalyje nėra panašios konfesinės situacijos, galinčios sukelti itin didelį kultūrinį perversmą. Gali būti, kad savo svarba šis veiksnys Europai yra reikšmingesnis negu Baltarusijos ištikimybė didžiulėms gamykloms ir sovietų kultūriniam palikimui. (46 p.)

Ypatingą vietą J. Ševcovo knygoje užima Černobylio katastrofos padariniams skirta dalis. Šiuo klausimu irgi neapsieita be tam tikros lokalios patirties universalizavimo:

Černobylio katastrofa davė baltarusių kultūrai moralinį pagrindą savarankiškai egzistuoti ir teisę vertinti kitų kultūrų, ypač išsivysčiusių šalių kultūrų, moralumo laipsnį. (138 p.)

Autoriaus „kriptoideologija“

J. Ševcovas savo tekstą bando atsieti nuo Baltarusijos politinio režimo:

Baltarusija yra tokia prieštaringa šalis, kad jeigu mes neatsiribosime nuo Baltarusijos Respublikos Prezidento Aleksandro Lukašenkos asmenybės, kuri išsivysčiusiose šalyse daug ką ir beveik visus erzina, tai aptarti Baltarusijos nepavyks. (8 p.)

Tačiau autoriui nepavyksta išguiti iš teksto tam tikrų frazių, kurios retorikos lygmeniu išreiškia dabartinio režimo ideologemas, nors šios tiesiogiai neformuluojamos. Antai „Baltarusija“ tekste neretai tampa politinio veiksmo subjektu, nors iš tiesų kalbama apie A. Lukašenkos valdžios politiką. Pavyzdžiui, „*Baltarusija atsisakė šoko terapijos ir*

masinės privatizacijos...“, Baltarusija „*sustabdė savojo nacionalizmo plėtrą*“ (kitai tariant, įveikė pati save). Autoritariška šalies valdžia, kaip veiksmo subjektas, tokiu būdu tampa užmaskuota, ji sutapatinta su „Baltarusija“, nors Baltarusijos politinės liaudies negalima laikyti čia minėto neveikimo („atsisakymo“, „sustabdymo“) subjektu, kadangi šalies politinis režimas nėra demokratiškas.

Autorius vengia aiškiai nusakyti savo pilietinį požiūrį į A. Lukašenką, bando šį asmenį apskritai pašalinti iš savo mintijimo: „*Lukašenka yra baltarusiškojo fenomeno padarinys, todėl analizuojant fenomeną galima skirti šiam politikui itin daug dėmesio.*“ Tokiu būdu tarsi peršama tapatybė: „Baltarusija = A. Lukašenka“. Autorius net nekelia klausimo, ar A. Lukašenkos politiniai oponentai irgi kaip nors susiję su „*baltarusiškoju fenomenu*“. Toks nenuoseklumas leidžia įtarti, kad autorius tyčia ar netyčia yra „kriptofašistas“, kitai tariant, netiesiogiai teigia, kad „viena tauta“ emanuoja „vieną vadą“, nors tą vadą savo analizėje ir bando nukišti kuo toliau.

J. Ševcovas postuluoja, kad A. Lukašenka yra „baltarusiškojo fenomeno“ išraiška, bet, kita vertus, autorius priverstas pripažinti, jog baltarusių etnosas nėra vienalytis. Pastarąjį dalyką, beje, skelbia pats knygos pavadinimas: „*Suvienytoji nacija*“ (o ne „*Vieningoji nacija*“).

Dėl istorinės raidos atsiradę skirtumai tarp Rytų ir Vakarų Baltarusijos yra viena iš svarbiausių knygos temų. Nacijos vienijimo procesas vis dar vyksta, jame glūdi nemenki pavojai politiniam, kultūriniam, ekonominiam stabilumui – tokios išvados peršasi, analizuojant J. Ševcovo rekomendacijas dėl migracijos politikos. Autorius įsitikinęs, kad Baltarusijos valstybė turi valdyti vidinės migracijos procesus, jeigu norima išvengti socialinės destabilizacijos. Jis dėsto tokias rekomendacijas (41 p.):

- Migrantus iš Černobylio regiono pageidautina nukreipti į Vitėbską ir jo miestus palydovus, o migraciją iš Vakarų Polesės – į Brestą ir Baranovičius. Taip dvi skirtingos kultūrinės grupės bus atskirtos ir aktyviai viena su kita nesąveikaus.
- Katalikišką migraciją iš Lietuvos ir Latvijos pasienio juostos nukreipti į kelis santykinai didelius vietinius miestus: Lydą, Poloc-

ką, Molodečną, Gardiną. Kitas variantas – išauginti Vilniaus miestą-dublerį, kuris priimtų didesnę dalį potencialios migracijos iš pavilnės. Tokiu miestu gali tapti Molodečnas.

J. Ševcovą galima įtarti propaguojant kultūrinį apartheidą tam tikrų Baltarusijos subetnosų, istorinių-kultūrinių grupių atžvilgiu. Tačiau jis nepateikia jokių juridinių rekomendacijų, jokio teisėtų priemonių sąrašo, kuris varžytų ir kryptų Baltarusijos piliečių judėjimą šalies viduje.

Nepaisant čia aptartų ir neaptartų ideologinių autoriaus nuostatų, kurias jis dažnai vengia eksplikuoti, J. Ševcovo knyga yra studijuotina ir netgi verstina į lietuvių kalbą. Autorius sugebėjo į darnų mintijimą sulieti istorinį, geografinį, politinį ir ekonominį požiūrius, jam pavyko įdomiai ir įtaigiai nutapyti Baltarusijos portretą.

ARŪNAS BRAZAUSKAS

NUORODOS

1. Ярослав Шимов. Незнакомая Беларусь: неоконченный портрет. <http://www.apn.ru/opinions/article9475.htm> (žiūrėta 2006-09-11).